

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTITUTU

Əlyazması hüququnda

NƏZƏRİ BƏQA KƏRİM

TÖRƏDİCİ QRAMMATİKADA SEMANTİKA PROBLEMİ

İxtisas - 10. 02.19-Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:

Əbülfəz Əjdər oğlu

Rəcəbli

filologiya elmləri doktoru,
professor

B A K I - 2013

سرشناسه	:	نظری بقاء ، کریم؛ ۱۳۴۶
عنوان و نام پدیدآور	:	ملاحظات معنایی در دستور زبان زایا / کریم نظری بقاء
مشخصات نشر	:	اردبیل: انتشارات محقق اردبیلی، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	:	۲۲۴ ص
شابک	:	۱۵۰۰۰۰ ریال-4-333-600-978 :
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	دستور زبان زایشی
موضوع	:	Generative Grammar
موضوع	:	فارسی -- دستور زبان زایشی
موضوع	:	Persian language -- Grammar, Generative
رده بندی کنگره	:	PIR ۲۶۸۸/ن۶م۷ ۱۳۹۵
رده بندی دیسی	:	۵۱ف۴
شماره کتشناس ملی	:	۴۳۲۹۶۰۸

نام کتاب: ملاحظات معنایی در دستور زبان زایا

مؤلف: دکتر کریم نظری بقاء

ناشر: محقق اردبیلی

نوبت و سال چاپ: در ۱۳۹۵

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: فریغ

تیراژ: ۳۰۰ جلد

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۴-۳۳۳-۴

آدرس: اردبیل - سه راه دانش - بازار معطری - طبقه فوقانی - پلاک ۸ تلفن

۳۳۲۴۰۰۸۱

مقدمه

دستور زایشی مکتبی مسلط و غالب در زبانشناسی نظری امروز است و مجموعه ای از نظریه های زبانی را که بر دو باور فلسفی و زبانشناختی زیر استوارند در بر می گیرد:

الف) برخی از ویژگیهای زبان، زیستی و فطری اند و از اینرو کودک هنگام تولد مجهز به آنهاست.

ب) بارزترین جنبه ی زبان ساختار صوری و ریاضی گونه ی آن است.

این مکتب از پیشینه ی کهن برخوردار است؛ زیرا ریشه در مطالعات زبانی دستور نویس هندی (قرن چهارم پیش از میلاد)، آراء فلسفی افلاطون (قرن چهارم پیش از میلاد)، و تفکرات عقل گرایانه ی دکارت (قرن هفدهم میلادی) دارد. احیاء کننده ی این آراء افکار در این قرن آورام نوام چامسکی زبانشناس شهیر امریکایی (متولد هفتم دسامبر 1928 در شهر فیلادلفیا واقع در ایالت پنسیلوانیا) است.

کتاب حاضر رساله ی دکترای اینجانب است که در سال 2013/04/09 در دانشگاه دولتی باکو، جمهوری آذربایجان از آن دفاع به عمل آورده ام. کتاب مشتمل بر مقدمه، سه فصل، نتیجه گیری و منابع و مأخذ است.

فصل اول معنی شناسی، فصل دوم دستور زبان زاپ و فصل سوم نظریه های معنایی و چگونگی برخورد آنها با یکدیگر در زبان فارسی را در بر می گیرد.

دستور زبان زایا نمودهای واجی و معنایی به جملات یک زبان می دهد و نشانگر رابطه ی بین این دو نمود مشابه از طریق مکانیسم دستوری خاص است.

طبق نظریه ی کتز و پستال، ژرف ساخت های نحوی تولید شده توسط پایه در بخش معنایی، در برگیرنده ی تمامی اطلاعات لازم برای تعبیر معنایی جملات

است. از این رو، ژرف ساخت تنها درونداد برای بخش معنایی بحساب می آید و از طریق اعمال قاعده های ترکیب پذیری بر آن، نمود معنایی جمله مشخص می شود. از سوی دیگر، در معنی شناسی زایشی، هیچ گونه تمایزی بین ژرف ساخت نحوی و نمود معنایی وجود ندارد. بعلاوه، تمایز قراردادی که بین افعال اصلی و وجهی و همچنین اسم، صفت، حرف اضافه و فعل وجود دارد، از بین می رود. از این رو، قواعد تعبیری ضروری بنظر نمی رسند چون که ژرف ساخت در برگزیده ی نشانه های معنایی پایانی است.

دستور زبان حالت فیلمور نظریه ی معنایی دیگری است که در این کتاب مورد بررسی و کناشتر قرار گرفته است. فیلمور پیشنهاد می کند که ژرف ساخت یک جمله از سازه ی وجهی و موضوع تشکیل یافته است. خود موضوع شامل یک فعل است که پس از آن یک یا چند مقوله ی حالت می آید. بعلاوه، افعال بعنوان مجموعه ای از گزاره های معنایی بیه نشان داده می شوند. در نتیجه، گروه های اسمی بنا به روابط حالتی مختلف با فعل و ژگانی در ارتباط می باشند.

نظریه ی اصلاحی دستور زبان حساری آخرین نظریه ای است که در این کتاب به آن پرداخته شده است. چامسکی این فرض را رد می کند که ژرف ساخت تنها درونداد قاعده های ترکیب پذیری معنایی هستند و استدلال می کند که بعضی از گشتارها بر معنی جملات تأثیر می گذارند و بر این اساس می توان به این نتیجه دست یافت که آنها همچنین باید بعنوان دروندادی برای بخش معنایی در نظر گرفته شوند.

کریم نظری بقا

95/05/14

MÜNDƏRİCAT

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ.....	7
I FƏSİL. SEMANTİKA.....	14
1.1. Terminin definisiyası.....	14
1.2. “Semantika” termininin tarixi.....	15
1.3. Semantik vahidlər: morfem və leksem.....	15
1.4. Mənanın mənaları.....	17
1.5. Mənanın üç konsepsiyası	18
1.6. Konseptual və assosiativ mənə.....	21
1.7. Mənə postulatları və semantik komponentlər.....	22
1.7.1. Mənə postulatları və ya semantik qaydalar.....	22
1.7.2. Semantik komponentlər.....	23
1.8. Semantik əlaqələr.....	24
1.8.1. İkimənalılıq.....	24
1.8.2. Sinonimlik.....	25
1.8.3. Antonimlik və ya əks mənalılıq.....	26
1.8.3.1. Komplementar və ya binar cütlüklər.....	26
1.8.3.2. Daxicəyə bilən cütlüklər.....	26
1.8.3.3. Nisbi cütlüklər.....	27
1.8.4. Hiponimiya (və ya mənanı özünə daxil etmə)	27
1.8.5. Çoxmənalılıq və omonimlik.....	27
1.8.5.1. Omofonlar və omoqraflar.....	28
1.8.6. Uyuşmazlıq (və ya mənanın istisnası).....	29

1.8.7. Prototiplər.....	29
1.8.8. Metonimiya.....	30
1.8.9. Sözlərin birləşməsi.....	30
1.9. Semantik rollar.....	31
1.9.1. Agens və tema.....	32
1.9.2. Alət və təcrübəçi	33
1.9.3. Yer, mənbə və məqsəd.....	34
1.10. Semantik rollara görə fel sinifləri.....	35
1.10.1. Agens və pasiyens ilə işlənən fellər.....	35
1.10.2. Agenslə və pasiyenssiz işlənən fellər.....	35
1.10.3. Agens, pasiyens, resipient ilə işlənən fellər	35
1.10.4. Agens və Məqsəd ilə işlənən fellər.....	36
1.10.5. Resipientlə (Agenssiz) və pasiyenslə işlənən fellər.....	36
1.11. Qrammatik əlaqə və semantik rollar	36
1.11.1. Qrammatik əlaqələrin formal təbiəti.....	37
1.11.2. Parafrazlarda semantik rolların sabitliyi	38
1.11.3. Qrammatik əlaqələrin formal ifadəsi.....	38
1.12. Parafrazlar və semantik rollar.....	40
1.13. Semantik sahə nəzəriyyəsi.....	43
1.14. Diskursun mənası.....	45
1.15. Qraysın danışiq implikasiyası.	45
1.16. Anafora	46
1.17. Praqmatika	48

1.18. Nitq aktları.....	49
1.19. Presuppozisiyalar.....	51
1.20. Deixis.....	53

II FƏSİL. TÖRƏDİCİ QRAMMATIKA.....57

2.1. Transformasion-törədici qrammatika (TTQ) nədir?.....	57
2.1.1. Standart nəzəriyyə (SN).....	58
2.1.2. Genişlənmiş standart nəzəriyyə (GSN) (interpretativ semantika).....	60
2.1.3. İdarə və Əlaqələndirmə Nəzəriyyəsinin (İƏN) və Minimalist Programın (MP) əhatə olduğu Prinsiplər və Parametrlər Nəzəriyyəsi (PN).....	61
2.1.4. Relyasional qrammatika (RQ).....	73
2.1.5. Leksik-funksional qrammatika (LFQ).....	76
2.1.6. Ümumiləşdirilmiş söyləm struktur qrammatikası (ÜSSQ).....	79
2.1.7. Əsas söyləm struktur qrammatikası (ƏSSQ).....	80
2.2. Törədici qrammatikanın təşkili.....	81
2.3. Koqnitiv kod nəzəriyyəsi və törədici-transformasion qrammatika.....	83
2.4. Transformasion-törədici qrammatika ilə ənənəvi qrammatika arasında fərq.....	85

2.5. Qrammatika nəzəriyyələri	85
2.6. Qrammatiklik.....	87
2.7. Hal qrammatikası.....	88
2.8. Söyləm-struktur qrammatikaları	94
2.8.1. Sintaktik kateqoriyalar	94
2.8.2. Söyləm-struktur qaydaları.....	95
2.8.3. Söyləm-markerlər.....	100
2.8.4. Struktur qrammatika.....	105
2.9. Dərin və səthi strukturlar.....	109
2.10. Struktur qeyri-müəyyənliyi.....	112
2.11. Rekursiya (Təkrar).....	113
2.12. Rekursiyaya (Təkrara) qayıdış.....	114
2.13. Komplement söyləmlər.....	115
2.14. Baza transformasiyalar.....	117
2.15. Köməkçi fellərin strukturu: feli ardıcılığı.....	128
2.16. Məchul növ.....	138
2.17. Sistem dəliçiliyi	141
2.18. Semantikanın problemləri	143
2.19. Semantik anlayışlar və semantik komponent.....	145
2.20. Katz və Postal fərziyyəsi.....	149
2.21. Semantik interpretasiya elementləri	158
2.22. Semantik anlayışlar üzrə formalaşan şərtlər	162

III FƏSİL. FARS DİLİNƏ TƏTBİQ EDİLMİŞ SEMANTİK NƏZƏRİYYƏLƏRİN ARAŞDIRILMASI.....	169
3.1. Meyar nəzəriyyəsində cümlənin semasioloji izahı.....	169
3.2. Törəmə semasioloji nəzəriyyə.....	177
3.3. Qeyri-adlıq hal qrammatik nəzəriyyəsi.....	191
3.4. Transformasion qrammatikanın islahı nəzəriyyəsi.....	198
NƏTİCƏ.....	203
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	208